

Abdullah Uçman'la Yeni Türk Edebiyatı Tarihinin Bazı Meseleleri Üzerine

Hocam, isterseniz hayat hikayenizi, akademik hayata intisap etme sürecinizi ve belli başlı eserlerinizi sizden dinleyerek başlayalım konuşmamıza...

17 Şubat 1951'de Edirne'de dünyaya geldim. İlkokul, ortaokul ve liseyi, modern anlayışın henüz geleneksel hayat tarzını bozmadığı bir masal dünyasını hatırlatan yıllarda Edirne'de okudum. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarımda, Balkanların, Şar Dağı'nın hür havasını teneffüs ederek büyümüş, ama sürekli bir gurbet duygusuyla ıstırap çeken ninemle dedemin anlattığı halk hikâyeleri, kahramanlık türküleri, cin-peri masalları, destanlar, Yunus ilâhileri, dualar, çeşitli menkıbeler ve Balkan Savaşı sırasında Sırların Müslümanlara yaptığı akla hayale gelmez işkence ve zulümlere ait acı hâtıraları dinleyerek büyüdüm. Tabii bütün bunlara Osmanlı Devleti'ne pâyitaht olmuş Edirne'nin tarihî atmosferi ile mevlitler dolayısıyla sık sık gidilen camiler, kandiller, dinî ve millî bayramlar, türbe ve şehitlik ziyaretleri dolayısıyla teneffüs ettiğimiz oldukça canlı uhrevî havayı da ilâve etmeliyim. Sultan II. Abdülhamid'in memleket çapında eğitim seferberliği münasebetiyle inşa ettirdiğini yıllar sonra öğrendiğim tarihî lise binasında okurken, biraz da bazı hocalarımın telkin ve tesiriyle başlangıçta tarih veya sanat tarihi tahsili yapma niyetinde idim. Üniversite sınavını kazanıp da kayıt için İstanbul'a geldiğimde liseden bir sınıf arkadaşımın ısrarı üzerine fikrimi değiştirip Türkoloji'ye kaydoldum.

Üniversitede Türkoloji âleminin en son ve en büyük hocalarından ders görmekle birlikte, 70'li yıllarda bütün Türkiye ile beraber üniversitelerin de anarşinin büyük bir hızla tırmanışa geçtiği mekanlar olması dolayısıyla, benim gibi bütün bir nesil öğrenciliğin tadını çıkarabilecek düzenli bir öğrenim göremediğimiz gibi, bu hocalardan da yeteri kadar istifade edemedik. Ciddi boyutlarda yaşanan öğrenci olayları hengâmesi içinde Ali Nihat Tarlan'ın kontrolünde *Nedim Divanı* üzerine hazırladığım bir tez çalışmasıyla 1972 yılında fakülteden mezun oldum.

Talebesi olmakla iftihar ettiğim hocalarım arasında başta Ali Nihat Tarlan olmak üzere Mehmet Kaplan, Sadettin Buluç, Ahmet Caferoğlu, Faruk K. Timurtaş, Muharrem Ergin, Ö. Faruk Akün, Necmettin Hacıeminoğlu, Ali Karamanlıoğlu, Ali Alparslan, Birol Emil, Mehmed Çavuşoğlu, Kemal Eraslan, Günay Alpay Kut, Âmil Çelebioğlu, İnci Enginün ve Mertol Tulum'un adlarını minnet ve şükranla anmak isterim.

Fakültede öğrenci olduğum yıllarda rahmetli Nihad Sami Banarlı'nın ön ayak olmasıyla faaliyete geçen Çarşıkapı'daki Kubbealtı müessesesinde haftada iki defa yapılan edebiyat ve kültür seminerlerinde Faruk Nafiz Çamlıbel, Ekrem Hakkı Ayverdi, Samiha Ayverdi, Sabri Ülgener, Nurettin Sevin, Kaya Bilgegil, Fevziye Abdullah Tansel, Cemil Meriç, Uğur Derman ve Mehmet Eröz gibi Türkiye'nin yetiştirdiği pek çok önemli simayı tanıma ve onlardan bir şeyler öğrenme şansım oldu. Aynı yıllarda devam etmeye başladığım Beyazıt'taki Marmara Kiraathanesi ile Beyaz Saray'daki Enderûn Kitabevi ve Çemberlitaş'taki Milliyetçiler Derneği, doğrusu benim için ikinci bir üniversite olmuştur. Son ayaklı kütüphanelerden biri olan Ali İhsan Yurt ile Mahir İz ve Orhan Şaik Gökay'ı Enderûn'da; Ziya Nur, Muzaffer Ozak, Erol Güngör ve Mehmet Genç'i de Marmara Kiraathanesi'nde tanıdım.

Anarşinin bütün ağırlığıyla yaşandığı fakültedeki öğrencilik yıllarımda kitaplarla ve daha ziyade güncel edebiyatla içli dışlı olmama rağmen, bilimsel çalışma yapmak, akademik hayata intisap etmek gibi şeyler aklımın ucundan dahi geçmiyordu. O yıllarda birçok arkadaşımın yaptığı gibi, mezun olduktan sonra tayin edileceğim bir Anadolu vilâyetinde öğretmen olarak hayatımı sürdürmeyi düşünüyordum.

Fakülteden mezun olduktan sonra, 1974-1975'te, bir arkadaş grubuyla ve kendi imkânlarımızla ancak 10 sayı yayımlayabildiğimiz *Yeni Sanat* adıyla bir sanat, edebiyat ve kültür dergisi çıkardık. 1974-1979 yılları arasında mezun olduğum bölümün seminer kitaplığında kütüphane memuru olarak çalıştım ve bu sayede sahamla ilgili pek çok eseri yakından tanıma ve inceleme fırsatı buldum. Yine bu yıllarda hayatıma yön veren insanlardan biri olan, daha doğrusu birçok kişiyle birlikte beni de akademik çalışma yapmaya âdetâ zorlayan Fethi Gemuhluoğlu'nu tanıdım. 1977 yılında, fakülteden tanıştığım Duhter Hanım'la evlendim.

1976 yılından itibaren Dergâh Yayınevi tarafından yayımına başlanan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin yayın heyetinde görev aldım. 1979'da, mezun olduğum bölüme, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün başında bulunan Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yanına asistan olarak girdim. Yine Mehmet Kaplan'ın idaresinde kürsü mensuplarınca hazırlanan çeşitli ortak çalışmalara katıldım ve bu çalışmalar sırasında sosyal bilimlerde usta-çırak ilişkisinin önemini ve ne olduğunu öğrendim. 1982'de, Mehmet Kaplan hocamın yönetiminde hazırla-

dığım “Rıza Tevfik’in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma” adlı doktora tezimi tamamladım. Yine bu yıllarda İstanbul Üniversitesi'nin Eczacılık, Fen ve İletişim fakültelerinde Türk Dili dersleri verdim.

1985 yılında, merhum Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun daveti üzerine Mimar Sinan Üniversitesi'ne geçtim. 1996'da doçent, 2002 yılında da profesör oldum. 1992 yılında bilimsel araştırma yapmak üzere kısa bir süre Londra'da kaldım. 2003-2004 yıllarında Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalıştım. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki görevimle birlikte 1988 yılından bu yana yayımlanmakta olan *İslâm Ansiklopedisi'*ne redaktör-yazar olarak katkıda bulunuyorum. Aynı zamanda İstanbul Şehir Tiyatroları repertuar kurulu üyesiyim.

Kitap eleştirisi ve deneme tarzındaki ilk yazılarım 1972'den itibaren *Hareket* ve *Hisar* dergilerinde yayımlandı. Daha sonraki yıllarda, yayımına da katıldığım *Yeni Sanat* ile *Yönelişler*, *Millî Kültür*, *Kubbealtı Akademi*, *Tarih ve Toplum*, *Dergâh* ve *Kaşgar* dergilerinde edebiyat, dil ve kültür konularıyla ilgili araştırma ve inceleme yazıları yazdım.

Kitap halinde basılan belli başlı çalışmalarım arasında şunları sıralayabilirim: *Muallim Nâci* (1974), *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (1975), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi* (1976), *Menâkıb-ı Eşrefzâde* (1976), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri* (1982), *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* (M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci ile, 1984), *Biraz da Ben Konuşayım* (Rıza Tevfik'in hâtürâtı, 1993), *İstanbul'da Bir Ramazan* (Cenab Şahabeddin'in Ramazan yazıları, 1994), *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* (1996), *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup* (1997), *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa* (1997), *Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar* (1998), *Rıza Tevfik* (1999), *Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi* (1999), *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetik'le İlgili Yazıları-I* (2000), *Bir Gül Bu Karanlıklarda: Tanpınar Üzerine Yazılar* (Handan İnci ile, 2002), *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (2004; 2005 yılı Türkiye Yazarlar Birliği İnceleme Ödülü), *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri* (Rıza Tevfik'in Bütün Şiirleri, 2005).

Ahmet Hamdi Tanpınar, “Modern Türk edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar” diyor. 1839'da devlet eliyle ilân edilen Tanzimat Fermanı, bu “medeniyet krizi”nin bir sonucu olduğuna göre, sizce Modern Türk Edebiyatı tarihini nereden başlatabiliriz?

Osmanlı tarihinin son dönemini dikkatle gözden geçirdiğimizde “medeniyet krizi”nin Batı dünyası ile ciddi anlamda ilk temaslarımızın başladığı XVIII. yüz-

yıl başlarına yani Lâle Devri'ne kadar uzandığını görürüz. “Medeniyet krizi”, asırlardır belli bir dünyanın, çerçevesi önceden çizilmiş hayat şartlarının içinde belli kurallara göre yaşayan insanların kendi düzenlerine uymayan başka bir dünya ile karşılaşması üzerine gösterdikleri bocalama ve şaşkınlık sonucu ortaya çıkan ikiliktir. Yani, “Onu mu yoksa bunu mu tercih edeceğiz; o mu daha güzel, bu mu?” şeklinde görülen bölünmüşlük ve parçalanmadır. “Düalite” yani ikilemdir. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak, bu kriz, bin yıldır içinde yaşadığımız Türk-İslâm medeniyeti dairesinden çıkıp Avrupa medeniyeti dairesine girmek istememizle birlikte ortaya çıkan bir meseledir. Unutmayalım ki, örnek almak istediğimiz bu dünya asırlardır mücadele ettiğimiz ve “diyâr-ı küfür”, “ehl-i küfür”, “kefere” veya “fecere” diye aşağıladığımız bir dünyadır.

Osmanlı münevverinin Batı medeniyetiyle karşı karşıya gelmesinin ilk önemli belgesi kabul edilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Paris Sefâretnâmesi*'ne baktığımızda, müellifin Paris ve çevresinde gördüğü ve insan aklının ortaya koyduğu muhteşem saraylar, köşkler, bağlar, bahçeler, tiyatro ve opera binalarıyla hastahaneler, mektepler, halı fabrikaları ve su kanalları karşısında şaşkınlığını gizleyemediğini ve ister istemez bir mukayeseye kalkıştığını görürüz. Mukayese sonucunda da bizdekinden farklı olan bu yeni dünyaya karşı duyduğu hayranlığı açıkça ifade etmekten geri kalmaz. Hattâ bence bir kompleksin ifadesi olarak “Dünya zaten kâfirlerin cennetidir!” demekten de kendini alıkoymaz. Ahmet Hamdi Tanpınar *XIXuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, başka bir dünya ile ilgili ilk gözlemleri ve mukayeseleri bakımından son derece önemli bulduğu bu küçük eser ve yazarı hakkında şunları söyler: “Bu küçük sefâretnâmede devrinin bütün Fransa'sını bulmak mümkündür. (...) Ahmed III'ün sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 1721'de gittiği Paris'i, Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hâtıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözüyle görmez. O, XVIII. asır Paris'ine Karlofça ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun gözüyle bakar.”

Yirmisekiz Mehmed Çelebi'den bir buçuk asır sonra, Abdühak Hâmid'in hususi hocalarından ve Tanpınar'ın “fikir tarihimizde mühim bir yeri olduğu”ndan bahsettiği Hoca Tahsin Efendi 1860'larda yazdığı o meşhur beytinde:

*Paris'e git hey efendi akl u fikrin var ise,
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e.*

derken, Tanzimat devrinin önde gelen devlet ve fikir adamı Ziya Paşa da, aynı tarihlerde:

*Diyyâr-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm,
Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm.*

diyecektir. Yeri gelmişken Avrupa ile ilgili bir değerlendirmeye daha yer verelim. Bu defa II. Meşrutiyet devrinde yaşayan Feylesof Rıza Tevfik ise şunları söyler: “Milletin her ferdi bir defa Avrupa seyahatine çıkmalıdır; bir vatandaş oradaki kaldırımları görse mahz-ı hayırdır.”

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkün; bunlar bize hep iki farklı dünyanın karşılaştırmasını yani farklı iki medeniyetin mukayesesini vermesi bakımından önemlidir ve işte bütün bunlar aslında sözünü ettiğimiz medeniyet krizinin somut örnekleridir.

Öyle anlaşılıyor ki Tanpınar'ın sözünü ettiği “medeniyet krizi” Lâle Devri'nde başlıyor, giderek tırmanıyor ve Tanzimat'ın ilânıyla da tescilleniyor. Peki söz konusu kriz bu süreçte edebiyat alanında bir ma'kes buluyor mu? Diğer bir deyişle bu medeniyet krizinin edebiyat dünyamızdaki tezahürü ne vakit başlıyor?

1970'lerde Edebiyat Fakültesi'nde benim de hocam olan rahmetli Prof. Ali Nihad Tarlan, Şeyh Galib'le ilgili bir makalesinde, Şeyh Galib'in de mensubu olduğu Sebk-i Hindî ekolünün o girift hayal unsurlarıyla yüklü şiir dünyasını tahlil ederken, “Şeyh Galib'le kemâle ulaşan divan edebiyatı, bir hamle daha yap saydı, klâsik mazmunlar tamamen ortadan kalkacak ve anlaşılmaz bir hâl gelecekti” demektedir. Yani, XIX. yüzyılda eğer Batı şiirini tanımamış olsaydık, divan şiiri giderek kendi içinde bir kısır döngüye düşecek, büyük bir ihtimalle sürrealist örneklere benzeyen örnekler ortaya çıkacaktı.

Ebüzziya Tevfik'ten İsmail Habib'e, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Kenan Aküz ve Mehmet Kaplan'a, Ömer Faruk Akün'den Orhan Okay'a ve İnci Engin'e kadar yenileşme devri Türk edebiyatı üzerinde çalışmalar yapan bütün edebiyat tarihçileri yenileşmenin ilk örneği olarak Şinasi'nin 1859'da yayımlanan *Tercüme-i Manzûme*'sini gösterirler. Devrinin diliyle çevrilen bu küçük eserin önemi, şiire ilgi duyan Türk okuyucusunun önünde asırlardır alışılmış olandan farklı bir dünya görüşü ve yeni bir insan anlayışı sergilemesinden ileri gelmektedir.

Yani Şinasi'nin Tercüme-i Manzume adlı eseri edebiyatımızdaki yenileşmenin ilk örneği midir?

Zaman zaman bazı meslektaşlarımız tarafından, tarihî zaman itibariyle Şinasi ile aynı yıllarda yaşayan, fakat eski zevk ve zihniyet içinden gelen Encümen-i Şuarâ topluluğu mensuplarından Leskofçalı Galib'in divanındaki bir kısım manzumelerin gelenekten farklı olduğu söylenmiş, dolayısıyla Tanzimat'tan sonraki yenileşmeyi onunla başlatmak isteyenler çıkmıştır, ama bence yenilik için alışılmıştan farklı yeni bir şeyle karşı karşıya gelmek yani değişik bir model gerekir. Bu yeni modeli tanımak için de o modelin dilini bilmek yani ya-

bancı dil bilmek icap eder. Batı dünyasıyla siyasî, ekonomik ve askerî ilişkilerimiz XVIII. yüzyılda başladığı halde, Batı kültür ve edebiyatıyla temasımızın gecikmesinin asıl sebebi, doğrudan doğruya, temasta bulunduğumuz milletlerin diliyle ilgili bir husustur. Hilmi Ziya Ülken bu meseleyi *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı eserinde çok güzel ortaya koymuştur. Bir dönem ilişki içinde bulunduğumuz milletlerin dilinden tercüme yapıldıktan sonra, sırayla önce taklitler görülür, arkasından yabancı örneklere göre acemice ilk telifler başlar, daha sonra da asıl örnekler gelir.

Şinasi maliye tahsili için Paris'e gittiği 1850'li yıllarda muhtemelen tiyatro sahnesinde seyrettiği veya metin olarak okuduğu Molière komedilerinin etkisi altında Türk tiyatrosunun yazılı ilk örneği kabul edilen *Şair Evlenmesi*'ni kaleme alır. Devrin şartları gereği ikinci bir ihtimal olmadığı için, bizzat kendisinin de görücü usulüyle evlenmiş olduğunu düşündüğümüz Şinasi, biraz da gülünç unsurlarla kurguladığı eserinde görücü usulüyle evlenmenin ortaya çıkarabileceği yanlışlıklara dikkati çeker. Osmanlı toplumunda padişahından hamalına varıncaya kadar herkes için geçerli olan ve asırlardır mevcut olan bir gelenek burada açıkça eleştirilir; peki 1860'lara kadar bu konunun herhangi bir eserde ele alınması ve eleştirilmesi niçin kimsenin aklına gelmemiştir? Görücü usulüyle evlenen bunca insanın bundan dolayı hayatları mı kararmıştır? Ana-baba rızasıyla evlenenler bundan dolayı mutlu değil midir? Toplumdaki herkes bundan şikâyetçi midir? Hayır, elbette böyle bir genelleme yapmak mümkün değildir!

O halde Şinasi'yi Şair Evlenmesi gibi bir eser yazmaya yönelten sebep ne olabilir sizce?

Şinasi herhalde Paris'te bulunduğu sırada, bize göre daha serbest olan Batılı yaşayış tarzını ve evlenme usullerini yakından görmüş olmalıdır. Daha sonra kafasında bir mukayese yapmış ve böyle bir eser kaleme almıştır diyebiliriz.

Aynı şekilde Şemseddin Sami'nin, 1870'lerde yayımladığı ve Türk edebiyatının ilk roman denemesi kabul edilen *Taaşşuk-ı Talât ve Fıtnat*'ta bir mukayese yapar, üvey kızı Fıtnat'ın evden dışarıya çıkmasına ve mesîre yerlerinde gezip dolaşmasına izin vermeyen Hacı Baba, kendisini cimrilikle itham edenlere karşı şöyle cevap verir: "Ben kızımı çıkarıp seyre göndersem, kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek; kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim gayretim, namusum böyle rezaletlere tahammül edemez." "bu, alafranga da değil, alafranga bunu kabul etmez." "Alafrangada madamlar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madam, kocasını yahut biraderini, ya babasını kolundan alıp kemâl-i vakarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip kemâl-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmağa cesaret edemez. Halbuki bizimkiler öyle değil!"

Görüyorsunuz, burada da aynı tarzda “bizimkiler” ve “onlar” şeklinde bir mukayese yapılıyor! Romanda gayet kaba-saba ve duygusuz bir adam olarak canlandırılan Hacı Baba Avrupa âdâb-ı muâşeretini nereden bilecek? Aslında bütün bunları söylemek isteyen romanın yazarı Şemseddin Sami'dir. Şemseddin Sami'nin aile hayatına bakalım; acaba kendisi burada söylediklerine uygun olarak toplumda geçerli ahlâk kurallarına aykırı biçimde serbestçe yaşayabilmiş midir? Doğru veya yanlış her devirde insanların kendilerini riayet etmek zorunda hissettikleri “teâmül” veya “toplum baskısı” denilen bir şey vardır. Buna aldırış etmeden yaşayabilir misiniz! Bu da bizi şu noktaya getiriyor: Teori başka pratik başka; bir fikri savunmak, onun müdafaasını yapmak ayrı, onu bizzat kendi hayatında uygulamaya koymak ise apayrı bir şey!

Hocam tam da bu noktada Tanzimat devrinin Batıcı aydınlarının başında gelen Ahmet Midhat Efendi nasıl izdivaç etmiştir? Batı'da gördüğü ve takdirle bahsettiği tek kadınla evliliğe acaba kendisi niçin riayet etmemiş veya edememiştir? Henüz kadının kafes arkasında yaşadığı ve “adının olmadığı” bir devirde, bir kadınla bir erkek nasıl bir araya gelip de konuşacak ve anlaşıp evlenmeye, mutlu bir yuva kurmaya karar verebilecektir? Böyle bir şeye fiilen imkân var mıdır?

Tanzimat devrinin önde gelen devlet adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa gibi bir adamın kızı Fatma Aliye Hanım'ın Ahmet Midhat Efendi ile birlikte hazırlayıp 1892 yılında yayımladıkları *Hayal ve Hakikat* adlı kitabın üstünde Ahmet Midhat adının yanında kim olduğu meçhul “Bir Kadın” ibaresinin konulması son derece dikkat çekici bir şeydir. Fatma Aliye Hanım sıradan bir kadın değil, son derece kültürlü ve üstelik devrin Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır! Peki neden böyle bir şeyle karşılaşıyoruz? Az önce söyledim, “teâmül” denilen toplumsal baskı her zaman önemli bir faktördür. Bence sırf “âdâb-ı İslâmiyeye mugâyir addolunur” endişesiyle böyle bir yola gidilmiştir. İşte, bizim toplumsal hayatımızda kadının adı bu tarihte henüz yoktur! Gerek bu devirde, gerekse daha sonraki dönemlerde uzun süre bu böyle devam etmiştir! Beğenelim veya beğenmeyelim bu bir realitedir.

Bir sonraki devirde Parnassien şiirin öncüsü Tevfik Fikret için de, realist romanın kurucusu Halid Ziya için de, Cenab Şahabeddin için de, Mehmed Rauf için de, Rıza Tevfik için de, Abdullah Cevdet için de bu böyledir. Devrine göre modern sayılan bütün bu insanlar özledikleri veya özendikleri Avrupaî usullere göre değil de, beğenmeyip eleştirdikleri geleneksel usullere göre evlenmişler, yuvalarını kurmuşlar ve hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu devirde, edebiyatta olduğu gibi hayatta da bu tür kurallara uymayan bir tek Abdülhak Hâmid vardır. O da gerek Nelly, gerekse Lucien hanımla evliliklerini yurt dışında gerçekleştirmiştir. *Aşk-ı Memnû*'daki Nihal'in çocuklukta genç kızlığa adım atarken çar-

şafa girmesi bölümünü hatırlayalım: Adnan Bey yalısı devrine göre tam anlamıyla burjuva hayat tarzının yaşandığı bir mekândır. Nihal'in çarşafa girmesinde dinî bir endişe falan söz konusu değildir. Bu tamamen toplumsal bir örf olmasından dolayıdır.

Aynı şekilde edebiyat tarihimizde ilk defa Samipaşazâde Sezai, kadınların veya genç kızların parayla alınıp satılmasına 1890'larda yayımladığı *Sergüzeşt* romanında itiraz eder. Muharririn kendi annesi yani Abdülaziz devrinin Maarif Nâzırı Abdurrahman Sami Paşa'nın haremî; Abdülhak Hâmid'in annesi yani Vak'anüvis Hayrullah Efendi'nin hanımı, daha sonra Feylesof Rıza Tevfik'in annesi ve daha birçok ulema ve devlet adamının hanımı veya annesi "kul cinsinden" parayla satın alınmış cariyelerdir. Samipaşazâde Sezai'ye gelinceye kadar niçin kimse bu meseleyi tenkit etmemiştir? Çünkü kölelik veya cariyelik, erkek-kadın köle ve cariyeye alım satımı Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal yapının bir parçasıdır. Türk entelektüelleri ne zaman ki Avrupa'da kadınların da erkekler gibi serbest olduğunu görmüşler, işte bundan sonra bizim toplumumuzda da, örnek aldığımız Batı'ya uymayan taraflarımız eleştirel bir biçimde gündeme getirilmeye başlanmıştır. Şahsen ben konuya böyle bir açıdan bakıyorum.

Ahmet Midhat Efendi *Diplomalı Kız* romanında, kız çocukları için henüz mahalle mektebinden başka okul bulunmadığı bir dönemde âdeta bir kehanet gibi, kızların da birgün okullara gideceklerini, diploma alacaklarını ve bu diploma sayesinde hayatlarını idame ettirebilecek para kazanacaklarını dile getirir. II. Abdülhamid devrinde bir kısım inas idadileri, yani kızlar için okullar açılır. Yine bu devirde Teâlî-i Nisvan gibi birtakım kadın cemiyetleri kurulur. Giderik kadınlara yönelik olarak gazetelerde özel sayfalar açılmak, kadınlar için mecmualar çıkarılmak suretiyle Batı dünyasında olduğu gibi bizde de kadın, toplumun belli başlı bir unsuru kabul edilmeye ve yavaş yavaş da olsa toplumsal hayattaki yerini almaya başlar. Ahmet Midhat Efendi'nin 1890'larda tahayyül ettiği diplomalı kız, Halide Edib'in Rabia'sı ile bir bakıma gerçeklik kazanır. II. Abdülhamid devrinde geçen *Sinekli Bakkal*'da Sinekli Bakkal mahallesinin imamı İlhami Efendi'nin torunu hâfız Rabia, güzel sesiyle *Kur'an* ve *Mevlid* okuyarak para kazanmaya başlar. Hattâ daha da ileri gider ve aforoz edilmiş bir Katolik papaz olan piyano hocası Peregrini ile hayatını birleştirir.

Yahya Kemal, bizim yenileşme dönemi edebiyatımızla Avrupa edebiyatlarını karşılaştırdığı bir makalesinde "Batıda hayat edebiyatın peşindedir; bizde ise edebiyat hayatın peşindedir!" der ama, bu meselede bana sanki hayat edebiyatın peşinde gibi görünüyor.

Siz edebiyatımızdaki yeniliğin ilk örneği olarak Şinasi'nin Tercüme-i Manzûme'sini gösterdiniz. Fakat Divan şiirindeki kaside geleneğinden kopuşun ve dolayısıyla yeniliğin ilk izlerinin Âkif Paşa'nın "Adem Kasidesi"yle başladığı görüşünde olan edebiyat tarihçileri ve tenkitçileri de var.

Geleneğe bağlı olarak şiir yazan hattâ bu vadede küçük bir Divançe'si bulunan Âkif Paşa'nın Tanzimat'ın siyasî, sosyal ve kültürel hayatımızdaki değiştirici rolünü yahut hiç değilse edebiyatımızdaki tesirlerini idrak edmeden 1845'te ölmüş olduğunu göz önüne alırsak, acaba edebiyatımızdaki değişimin Tanpınar'ın dediği gibi "bir medeniyet kriziyle" kendiliğinden başladığını ve Tanzimat'ın bu süreci hızlandırdığını düşünmek mümkün müdür?

Âkif Paşa'nın üzerinde o kadar çok durulan "Adem Kasidesi", gerçekten gelenekten farklı bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Âkif Paşa, özellikle bu eseriyle Nâmık Kemal'den başlayarak Ebüzziya Tevfik, Şemseddin Sami, Muallim Nâci, Abdurrahman Şeref, E. J. W. Gibb ve A. Alric gibi çoğu çağdaşları olan yerli ve yabancı yazarlar tarafından yeni edebiyat akımının kurucularından biri olarak görülmüşse de, Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Fuad Köprülü, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Ağâh Sırrı Levend, A. Hamdi Tanpınar ve Mehmet Kaplan gibi daha yakın devir edebiyat tarihçileri ve tenkitçileri ise onu tamamen eski tarz dil ve düşüncenin içinde ele almışlardır. Bununla beraber, Türk edebiyatı tarihinde Batı medeniyeti karşısında Osmanlı aydınının içine düştüğü ferdî ve sosyal bunalımı anlattığı bu manzumenin eski edebiyatımızda benzerini bulamayacağımız derin bedbinliği, şüpheleri ve cevapsız kalan sorularıyla Ziya Paşa'ya, Abdülhak Hâmid'e, hattâ aradaki devir farkına rağmen, Mehmed Âkif'e bile tesir etmiş olacağı düşünülebilir. Tanzimat'tan sonraki yıllarda da yaşamış olmakla beraber zihniyet bakımından eski anlayışı devam ettiren Âkif Paşa'nın eserinde, içinde yaşanan dünya ve varlığa karşı nefret duygusu son derece kuvvetli bir şekilde işlenmiştir. Cennet, cehennem, hattâ mutasavvıfların o kadar özlediği "bezm-i elest"e dönüş ve Tanrı'nın varlığında yok olma (fenâ fil-lâh), böylece ebediyete ulaşmanın (beka billâh) tam zıddı olan "adem" (yokluk) kavramına yapılan medhiye, İslâmî gelenek içinde oldukça yabancı bir düşüncenin tezahürüdür.

Bence bu kaside için "yeni" ifadesi yerine "farklı" veya "değişik" demek belki daha isabetli olur. Çünkü yeni diyebilmemiz için, Âkif Paşa'nın önünde gelenekten farklı örnekler bulunması gerekir; halbuki Âkif Paşa'nın herhangi bir Batı dilini bildiğine, o dille yazılmış Batılı yazarların eserlerini okuduğuna dair bir şey bilmiyoruz. Dolayısıyla Âkif Paşa'nın modelleri Osmanlı veya Şark âlemine ait eserlerdir; ayrıca divanında bu kasideden başka ona benzeyen ikinci bir örnek de yoktur! Zaten hem yukarıda isimlerini saydığım edebiyat tarihçileri, hem de diğerleri bu kaside hakkında birtakım varsayımlar ileri sürmüşlerse de bu meseleyi tam olarak çözememişlerdir.

Yukarıda ilk soruya verdiğim cevapta da belirttiğim gibi, teknik ve askerî sahada Batı dünyasıyla ilişkilerimiz Lâle Devri'nde başlamıştır. 1727'de faaliyete geçen Müteferrika Matbaası'nda basılan kitaplar arasında meselâ *Füyuzât-ı*

Mıknatısiye gibi Batı dillerinden çevrilmiş fennî risaleler de vardır, hattâ Müteferrika İbrahim Efendi kendi telifi olan *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-ümem* adlı eserinde “monarkiya”, “aristokrasiya” ve “demokrasiya” diye Batılı idare tarzlarından da bahseder, ama bilebildiğimiz kadarıyla Şinasi'ye gelinceye kadar Türk okuyucusu ne Lamartine'i, ne La Fontaine'i, ne Racine'i, ne Molière'i, ne Hugo'yu ne de Shakespeare'i tanır. Dolayısıyla Tanzimat'tan çok önceleri başlayan “medeniyet krizi”nin gündelik hayattaki tezahürü ile, bunun edebiyata yansımaları arasında belki bir asra yakın zaman farkı söz konusudur. Bunun için ben edebiyatımızda değişme ve yenileşmenin 1859'da başlatılmasını daha uygun buluyorum. Bu tarihi daha gerilere götürecek edebî bir metin mevcut olsaydı, bugüne kadar herhalde ortaya çıkardı.

Evet “medeniyet krizi” diyoruz ama bence meselenin başka bir tarafı daha var. Batılılaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat'tan sonra resmen benimsenen Batı kültür ve medeniyetinin toplumun bütün tabakalarında daha iyi anlaşılabilmesi için yine devlet eliyle birtakım teşebbüslere girilir. Meselâ Tanzimat'ın ilânından 10 yıl sonra, 1850'lerde kurulan Encümen-i Dâniş bu teşebbüslerin en önemlilerinden biridir. Tanzimat'ın ilânından çok önceleri, II. Mahmut devrindeki Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi ise, Batı dünyasındaki ilmî ve kültürel gelişmeleri ülkemize getirmek üzere teşekkül eden özel bir teşebbüs niteliğindedir. Encümen-i Dâniş'in 1860'larda dağılmasından sonra, bu sefer onun yerini alan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye de aynı amaçla kurulmuştur. Bütün bu faaliyetler bana sanki “medeniyet krizi”nin Osmanlı efkâr-ı umumiyesine çok fazla hissettirilmemesi için, Batı medeniyetine âdeta bir tür yumuşak geçiş yapabilmek veya kolayca intibak edebilmek için ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Osmanlı'nın yaşadığı “medeniyet krizi”nin Batı karşısındaki üstünlüğü-müzü kaybetmemizle yakından ilgili olduğu bilinen bir husustur. Bu itibarla Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki dönemi muhtelif edebiyat tarihçileri ve araştırmacıları tarafından değişik şekillerde adlandırılmıştır. Sizce Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki dönemini adlandırmak için dikkat edilmesi gereken temel noktalar nelerdir ve bu dönem en doğru ve kapsamlı bir şekilde nasıl adlandırılabilir?

Yukarıda da ifade etmeğe çalıştığım gibi 3 sayfalık bir metin olan Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nda tek satırla dahi edebiyattan, sanattan veya kültürden bahis yoktur. Dolayısıyla siyasî nitelikteki Tanzimat'la edebî Tanzimat'ı birbirinden ayırmamız gerekir; ancak siyasî Tanzimat ilân edilmeseydi acaba edebî anlamda Tanzimat gerçekleşebilir miydi? Bu nokta da oldukça şüphelidir; belki biraz daha gecikmeyle gerçekleşebilirdi gibime geliyor. Bu yüzden ben “Tanzimat Edebiyatı” tabirini çok da yanlış bulmuyorum, ama bildiğiniz gibi, Ömer

Faruk Akün hocamızın “Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?” (*Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Nisan-Temmuz 1977, sy. 2-3) adlı o çok kapsamlı makalesinde bütün delilleriyle ortaya koyduğu gibi, “Tanzimat'tan Sonraki Türk Edebiyatı” tabiri bana daha isabetli geliyor ve ben de genellikle bunu kullanmayı tercih ediyorum.

Tanpınar, “XIXuncu asır Türk Edebiyatı” ifadesini kullanmış. Bu da doğru ve isabetli bir tabir. Bence bu gibi hususlarda fazla ısrar etmemek lâzım ve öteden beri benimsenmiş ve hâfızalarımızda yer etmiş kalıplaşmış ifadelerle fazla oynamamak lâzım. Bu veya buna benzer konularda eskiden beri kullandığımız tabirler bizde bildiğimiz bir şeyi çağrıştırıyorsa, aynı konu üzerinde çalışanlar da bunda mutabık iseler, yerleşmiş olan ifadelerin yerine meselâ “Arayışlar Devri Türk Edebiyatı” gibi yeni tabirler icat edilmeye kalkışılmasını pek de doğru bulmuyorum.

Medeniyetin “derin bir mâziden gelen bir kültür yığılması ve bir kültür toplanması” olduğunu, fakat Tanzimat'tan sonra bu zincirin koştüğünü ifade eden Tanpınar; bu kültür buhranını hem edebî hem de ilmi eserlerinde sürekli bahis konusu eder. Dergimizin bu sayısının birinci cildinde yayımladığımız makalenizde Tanpınar'ı bu açıdan geniş bir şekilde değerlendiriyorsunuz. Meseleyi edebiyat düzleminde ele alırsak, bu kültür buhranı sizce Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızda nasıl tezahür etmiştir ve Tanpınar dışındaki edebiyat tarihçileri bu konuya gereken önemi vermişler midir?

Ahmet Hâşim'in “Müslüman Saati” adlı meşhur yazısında çok veciz bir şekilde anlattığı gibi, Tanzimat'tan önceki gündelik hayatımızda bir âhenk, bir üslûp ve bir bütünlük mevcuttu. Bütün çocuklar belli bir merasim eşliğinde mahalle mektebine gider, elifbâ cüzü okur, yaramazlık yaptığında gerekirse fakaya yatırılır; evin erkeği sabahleyin işine giderken evden besmeleyle ve sağ ayağıyla çıkar; akşam ezanından sonra evin bütün fertleri aynı sofraya oturur; yatsı namazından sonra gündelik hayat sona erer; küçük çocuklar yatağa girdikleri zaman “Rabbi yessir” okurlar; gece evin dışına çıkılırken “destur”la çıkılırdı. Bu bir sistemdir ve dışarıya kapalı Osmanlı toplumunun gündelik hayatını asırlarca bu sistem idare ve idame etmiştir.

Bütün şairler şiirlerini “divan” adını verdikleri eserlerde bir araya getirirler; şiirleri bir hattat hatt-ı destiyle tebyîz eder, müzehhip ele güne çıkacak şekilde divanı süsler, mücellit en güzel biçimde ciltler ve böylece eser müşterek bir emeğin sonucunda ete kemiğe bürünmüş olurdu.

Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*'de yer alan “Medeniyet Değişmesi ve İç İnsan” adlı makalesinde eski medeniyetimizdeki “devamlılık” konusunda şu ilginç tespiti yapar:

Selçuklular devrinde Anadolu kapılarını zorlayan insanlar, yeni vatani benimseyen ilk kurucu nesiller, Osmanlı fâatihleri, bütin siyasî düzensizliklerine rağmen bize İtrî'nin dehâsını ve Nâilî'nin zevkini veren, zevkimizin o tam inkişaf ve istikrar devri on yedinci asır insanı elbette birbirlerinin devamıdır da. Vâ-nî Efendi'de Zembilli Ali Efendi, Zembilli Ali Efendi'de ilk İstanbul kadısı Hızır Bey, Bursalı İsmail Hakkı'da Aziz Mahmud Hüdâyî, Hüdâyî'de Üftâde, Üftâde'de Hacı Bayram, onda Yunus Emre, Yunus'ta Mevlâna aynı ocağın ateşiyle devam ediyordu. Bu insanlar ne kendilerinden, ne de bir evvelkilerden şüphe ediyor; hayatı, düşünceyi, kendilerini idare eden değerleri kudsi bir emanet gibi kabul ediyorlar, aralarında nesil farklarını tabii buluyorlardı. Onlar parçalanmış bir zamanı yaşamıyorlardı. Hâl ile mâzî zihinlerinde birbirine bağlıydı. Birbirlerini zaman içinde tamamladıkları için, gelecek zamanları da kendi düşünce ve hayatlarının muayyen olmayana düşen bir aksi gibi tasavvur ediyorlardı.

Bu satırlarda “kendilerini idare eden değerler” ifadesine dikkat ediniz; işte bu, benim yukarıda vurgulamaya çalıştığım, asırlardır değişmeden devam eden “sistem”dir.

Tanpınar'ın burada takdir ve hayranlıkla bahsettiği eski medeniyetimize ait bu devamlılık zinciri XVIII. yüzyıldan itibaren örnek aldığımız Batı medeniyetinin kendine özgü değerler sistemi yüzünden önce şüphülle karşılanır, Tanzimat'tan sonra da giderek büyük bir süratle ve bir daha birbirine eklenemeyecek şekilde kopar.

Bütin dünyada olduğu gibi bizim ülkemizde de insanlar doğar, büyür, yaşar ve ölürlür. Ölenlerin arkasından dualar okunur, hatimler indirilir, sadaka verilir, hayır yapılır; Allah'tan, ölen kişinin günahlarını affetmesi talebinde bulunulur. Şairler ise, ölen önemli kişilerin arkasından mersiye yazarlar, ama bu manzumelerin hiç birinde Allah'a isyan, hayatı veya ölümü sorgulama gibi sıra dışı şeyler yoktur. Tanzimat'tan sonra ilk defa Abdülhak Hâmid, karısı Fatma Hanım'ın ölümü üzerine kaleme aldığı *Makber*'le isyan çılgınlıkları atar; hayatı, ölümü, hayatın anlamsızlığını ciddi bir şekilde sorgulamaya başlar. Abdülhak Hâmid, eğer Fransız şiirinden haberdar olmasaydı; Victor Hugo'nun eserlerini okumamış olsaydı acaba *Makber* gibi bir eseri yazabilir miydi?

Tanzimat devrinin önde gelen devlet adamlarından Abdurrahman Sami Paşa'nın, Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa'nın ölümü dolayısıyla 1868 yılında yazdığı bir mersiyesi vardır. Çok değil, bundan 13 yıl sonra yani 1881'de, bu sefer Abdülhak Hâmid Hoca Tahsin Efendi için bir mersiye yazar; ikisini yan yana getirin, arada dağlar kadar fark olduğunu görürsünüz. Abdülhak Hâmid mersiyesinde:

Bu da yâ Rab, nedir, hayat mıdır? / (...) / Var mıyız, yok muyuz? Meçhûl

derken, Sami Paşa:

Allah bes, bâkî heves!

der. İşte size aynı devirde ölüm trajedisi karşısında biri teslimiyetçi, diğeri sorgulayıcı birbirinden farklı iki bakış tarzı!

Belki yadırgayacaksınız ama, benim derslerimde sık sık söylediğim bir şeyi de burada tekrarlayayım: Tanzimat'a kadar sadece dinî değil hemen her sahadada kiblemiz yani yöneldiğimiz yer Mekke yani Kâbe idi; Tanzimat'tan sonra dinî anlamda değil ama başka her bakımdan kiblemiz bu sefer Fransa veya Paris olmuştur!

İşte Batı dünyasını idare eden değerlerle bizde olanlar karşı karşıya gelince, yani hayatımızı idare eden değerlere karşı insanımızda bir şüphe uyanınca çatışma başlar ve "medeniyet krizi" denilen şey ortaya çıkar. Merhum hocam Mehmet Kaplan gibi ben de bu anlamda geleneksel değerler karşısında ilk şüphenin, derinlemesine olmasa da Batı felsefesini ve rasyonalizmi az çok tanıyan Şinasi ile başladığını düşünüyorum. Şinasi, Nâmık Kemal'e o kadar çok tesir eden "Münâcât" adlı manzumesinin 11. beytinde:

Vahdet-i zâtına aklımca şahâdet lâzım

derken, Allah için asırlardır "Senin varlığına ve birliğine inandım, iman ettim!" (Âmentü) diye tekrarlayan Müslümanın bu söylemi yerine başka bir söylem ortaya koyar. İşte bu ifade geleneksel söylemden çok farklı, iman yerine akıl ön plana çıkararak, ona tamamen zıt bir şeydir. Peki, Şinasi ile aynı yıllarda aynı şehirde yaşayan ve aynı havayı teneffüs eden Encümen-i Şuarâ topluluğu mensuplarından bir Hersekli Ârif Hikmet Bey'de, bir Leskofçalı Galib Bey'de, bir Osman Şems Efendi'de veya bir Kâzım Paşa'da doğruyu yanlıştan ayırt edecek "akıl" yok muydu? Onlar divane miydi? Hayır, ama onların hiçbiri Fransa'ya gitmemişti ve rasyonalist filozofları, onların düşünce sistemlerini tanımıyorlardı; yani hayatın her türlü meselesinde olduğu gibi dinî konularda dahi şaşmaz ve vazgeçilmez bir ölçü olarak artık "akıl"ın ön plana çıkmış olduğundan haberdar değillerdi. Şinasi ile onun çağdaşları arasındaki esaslı fark işte buradadır.

Yeri gelmişken bir de şunu belirteyim: O tarihlerde Avrupa'ya gitmek, hattâ bir süre orada yaşamak da zihniyet veya zevk değişmesi için yeterli olmayabilir. Tanzimat'tan önceki ve sonraki yıllarda bunun değişik örnekleriyle karşılaşırız. Hatırlayabildiklerim arasında meselâ III. Selim devrinde Paris sefirliğini yapan Seyyid Mustafa Efendi adında biri var. Bir ara, İstanbul'a kadar ulaşan bazı söylentiler üzerine, kendisinden bu konuyu özellikle araştırması istendiği halde, Paris'te ikamet eden Osmanlı sefiri Napolyon'un Mısır seferinin hazırlıklarından haberdar olamamış ve bunu saraya bildirememiştir. Napolyon kumandasında Fransız donanmasına mensup askerlerin âniden Akkâ'ya asker çıkarması haberi üzerine de, sefir efendi, padişahın sunturlu bir küfrüyle görevinden azledilmiştir. Aynı şekilde II. Mahmud'un, birtakım yolsuzlukları ve ihaneti dolayısıyla idam ettirdiği, XIX. yüzyılın en karizmatik şahsiyetlerinden bi-

ri olan Paris sefiri Hâlet Efendi, yıllarca kaldığı Paris'ten hiç hoşlanmamış ve bir an önce İstanbul'a geri dönmek için âdetâ can atmıştır.

1860'larda yazdığı "Tercî-i Bend"inde:

*Yoktur siper bu kubbe-i firûze-fâmda,
Zerrât cümle tîr-i kazâya nişânedir.*

diyen Ziya Paşa'nın bu tarz düşüncesinin arkasında da bence Batı felsefesi vardır. Ziya Paşa burada, âdetâ insanı dünyada bir yabancı, âciz, güçsüz ve amaçsız bir varlık olarak tanımlayan *existentialiste* filozofları hatırlatırcasına, İslâm düşüncesindeki Cebriyye ekolüne bağlı kalarak, o zamana kadar söylenenlerden farklı bir şekilde insanoğlunun "kader veya küllî irade karşısındaki aczi"ni dile getirirken geleneksel çizgiden ayrılır, daha doğrusu başka bir yöne sapar. Yıllar sonra, İslâm inancına sınımsız bağlı Mehmed Âkif'in "Tevhid yahut Fer-yâd" manzumesinde bile bunu hatırlatan bazı ifadelerle rastlarız.

İlk Türk pozitivist ve natüralisti kabul edilen Beşir Fuad'ın 1890'larda bilek damarlarını keserek intihar etmesi ve vasiyetnâmesinde cesedini kadavra olarak kullanılmak üzere Mekteb-i Tıbbiye'ye bağışlaması; Tevfik Fikret'in din, tarih, vatan, millet ve Tanrı gibi mevcut her türlü değere karşı duyduğu isyanı doğru çıkararak "Târih-i Kadîm"i yazabilmesi, hep bu geleneksel çizgideki değerlere "yabancılaşma"nın veya bunlara şüpheyle bakmanın sonucu değil midir? Yukarıda da belirttiğim gibi, kendi kendimizden şüphe etmeye, içinde yaşadığımız dünyayı idare eden değerlere kuşkuyla bakmaya başladığımız anda söz konusu kriz ortaya çıkmıştır. Ben burada, bu "kriz"i bizâtihi yaşayan ve eserlerinde somut olarak tezahür ettiren yukarıda söz konusu ettiğim Âkif Paşa'nın "Adem Kasidesi"nden başlayarak Şinasi'nin "Münâcât"ına, oradan Ziya Paşa'nın "Tercî-i Bend"ine, Abdülhak Hâmid'in başta *Makber* olmak üzere daha bir kısım manzumeleriyle Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadîm"ine kadar uzanan aynı doğrultuda bir çizgi çekmek istiyorum.

Burada, bu mesele etrafında bizi ilgilendirecek çok çarpıcı bir örnek hatırladım: Yukarıda, Ahmet Midhat Efendi'nin Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'la birlikte 1890'lı yıllarda yayımladıkları *Hayal ve Hakikat* adlı kitabın üzerinde, muhtemelen toplumsal baskı dolayısıyla Fatma Aliye Hanım'ın adının konulmadığını söylemiştim; ama bakıyoruz aynı Ahmet Midhat Efendi 1910 yılında yayımladığı son romanı *Jön Türk*'te, "Mariage libre" kavramını, yani bir erkekle bir kadının nikâhsız olarak birlikte yaşamalarını savunacak kadar aşırı alafrağa ve fettan bir tip olan Ceylan gibi birini yaratmakta nedense bir sakınca görmez. Daha henüz şeriatla yönetilen bir ülkede, gerektiğinde Meşihat'ın dine saldırı veya toplumsal aşırılıklara karşı yaptırım gücü olan fetvâlar verdiği bir devirde ve bu kadar kısa bir sürede böylesine hızlı bir değişim gerçekten insanı hayrete düşürecek bir vâkıdır.

1919 yılına kadar Dârülfünun'da kızlar ayrı erkekler ayrı dershânelerde ders görürken, 1919 yılı başlarında biraz İttihad ve Terakkî Fırkası'nın desteği, biraz da Türk Ocakları'nın ağırlığını koymasıyla Dârülfünun'daki umumî derslere kızların da erkek talebelerle birlikte girmeye başlaması üzerine kıyamet kopar! Açın 1919 yılının Ocak, Şubat ve Mart aylarına ait gazeteleri, bu konuya tepki mahiyetinde bir yığın yazıyla karşılaşacaksınız. Daha önce de belirttiğim gibi, teori başka pratik başkadır; diğer bir ifadeyle söylersek, edebiyat başka hayat başkadır. "Yenileşme devri" dediğimiz Tanzimat sonrası döneminde de edebî eserlerde karşılaştığımız her şeyin tıpatıp hayatta da mevcut olduğunu iddia etmek her zaman isabetli olmayabilir.

Şahsen benim bildiğim kadarıyla Tanpınar'dan önce bir medeniyetin süreklilik gerektirdiği konusunda onun kadar kafa yoran ve meseleyi onun kadar ayrıntılı bir şekilde ele alan, bunun sebepleri üzerinde duran, bütün bunları doğruları ve yanlışlarıyla tartışan başka bir edebiyat tarihçisi yok. Zaten Tanpınar'ın önemi ve büyüklüğü, bugün hâlâ ilgi görmesi de buradan gelmiyor mu! Bu arada, esasen bir edebiyat tarihçisi olmamakla beraber eserlerinden çok yararlandığımız ve Tanpınar'la aynı nesle mensup olan Hilmi Ziya Ülken'i de hatırlamamız gerekir; ama o meseleyi edebiyat açısından değil de daha ziyade düşünce tarihi bağlamında ele almış ve tahlil etmiştir. Burada yeri gelmişken, Tanpınar'ın *XIXuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* üzerine en dikkate değer değerlendirmeyi de onun yaptığını belirteyim. Dolayısıyla, Tanpınar gerek edebiyat tarihinde, gerekse bu mesele üzerine yazdığı makalelerinde, hattâ romanlarında bu konuyu ciddi bir problem olarak ele alan, tahlil eden ilk ve en önemli edebiyat tarihçimizdir.

O halde edebiyatımızın Tanzimat'tan sonraki tarihini yazabilmek, asgârî ölçüde ne gibi donanımları gerekli kılar? Buradan hareketle bugüne kadar kaleme alınmış yeni Türk edebiyatı tarihleri yahut adı edebiyat tarihi olmasa bile bu alana giren müstakil çalışmalar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Dipnotlarında da zikrettiği kaynaklara dikkatle baktığımızda, Tanzimat devrinde cereyan eden olayları sebepleriyle birlikte daha iyi aydınlatabilmek için Tanpınar'ın *XIXuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*'i ile *Tezâkir*'ini ve o tarihte henüz kitaplaşmamış olan *Ma'rûzât*'ını sık sık referans olarak kullandığını görürüz. Merhum hocam Mehmet Kaplan da ara sıra bahsederdi: Tanpınar 1939'da Edebiyat Fakültesi'nde yeni kurulan Tanzimat Edebiyatı Kürsüsü'ne geldikten sonra, o sırada henüz genç bir asistan olan Mehmet Kaplan'dan öncelikle *Tarih-i Cevdet*'i okumasını istemiş. Bütün bunlar bize şunu gösteriyor: Bir edebiyat tarihçisi ele alacağı devrin tarihî ve siyasî olaylarını iyice bilmeden, sosyal meselelerinden haber-

dar olmadan, devrin edebiyatını, edebî kümelenmelerini ve olaylarını tam anlamıyla kavrayamaz ve değerlendiremez.

Tabî tarihî olaylar derken, lise kitaplarında bize öğretildiği gibi Tanzimat Fermanı 1839'da, Islahat Fermanı 1856'da, I. Meşrutiyet 1876'da, II. Meşrutiyet 1908'da ilân edildi şeklinde bir tarih bilgisi değil elbette! Olayların arkasındaki siyasî ve sosyal sebepleri sonuçlarıyla birlikte ele alan çok yönlü ve sorgulayıcı bir tarih anlayışı. Meselâ Tanzimat devrinin fikrî cephesinin teşekkülünde devrin paşa konaklarını ve buralardaki sohbet geleneğine ilk defa Tanpınar dikkati çekmiştir. Yine aynı şekilde Tanpınar, özellikle Sultan Abdülaziz devrinde pâ-yitahta âdeta oluk oluk akan Mısır parasının yüksek rütbeli devlet adamları arasında rüşveti ve giderek israfi kamçıldığını ve bunun da birtakım sosyal patlamalarla birlikte Batılı devletlere karşı bazı konularda tavizlere yol açtığını; dolayısıyla Tanzimat'tan sonra Batı karşısındaki asıl yenilginin bu şekilde başladığını söyler ki, bu tespit ve tahlil de başka bir edebiyat tarihçisinde yoktur.

Biliyorsunuz Tanpınar edebiyat tarihinin önsözünde edebî şahsiyeti merkeze alan, ancak edebî şahsiyeti ve eserini değerlendirirken yazarın yetiştiği çevre ile devrin sosyal ve siyasal şartlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirten Gustave Lanson'un metoduyla birlikte, edebiyat tarihinde nesilleri ve türleri esas alan A. Thibaudet ile Brunetière'den de yararlandığını, ama her eserin kendine özgü bir metodu ortaya çıkardığını da belirtir. Edebiyat tarihinde etkiler ve etkilermeler, Tanpınar'ın yaptığı gibi yeni ve farklı bir açıdan ele alınabilmelidir. Tanpınar'ın eserini benzerlerinden ayıran nedir? Siyasî veya edebî olaylara yer yer estetik, yer yer kültürel bir bakış açısıyla bakabilmesi değil mi! Bu eser, yayımlanışı üzerinden tam 50 yıl geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ değerini koruyorsa, sadece edebiyatla ilgilenenler değil, XIX. yüzyıldaki Türk kültür ve medeniyetindeki değişme ve yenileşmeyle meşgul olan yerli-yabancı birçok araştırmacı onu hâlâ kaynak olarak kullanıyorsa, onda benzerlerinden farklı taraflar mevcut demektir.

Çeşitli vesilelerle şimdiye kadar dört-beş defa okuduğum ve her seferinde yeni şeyler keşfettiğim bu kitapta öyle yerler hatırlıyorum ki, müellif bir paragraflık değerlendirme yapabilmek için bazen 50-60 sayfalık bir eseri pür-dikkat okumuş! Eserin arkasında, bir benzerini başka eserlerde göremediğimiz böyle zengin ve geniş bir birikim ve alt yapı bulunuyor.

Bence her edebiyat tarihçisi, kendine göre bir yöntem belirlemeli ve daha önce başkalarının verdiği hükümleri, yaptığı değerlendirmeleri aynen tekrarlamadan yeni bakış açılarıyla yeni yorumlar yapabilmelidir. Eserin orijinallığı, yeni yorumlarla mümkün olabilir.

Edebiyat tarihinin her devrinde önde gelen yani birinci sınıf yazar ve eserlerle ikinci derecede yazar ve eserler vardır. Ancak edebiyat tarihçisi hiçbir şeyi önemli veya önemsiz diye ayırmadan, hiçbir şeyi ihmal etmeden, her esere ve

yazara eşit mesafeden yani objektif bir gözle bakabilmelidir. Edebiyat tarihçisi bir devrin çehresini hakkıyla aydınlatılabilmek için, Tanpınar'ın yaptığı gibi, her şahsiyeti ve her eseri ayrı ayrı değerlendirebilmelidir. Bu iş de hiç de öyle kolay bir şey değildir. Son zamanlarda gördüğümüz bu tür bazı çalışmalarda yapıldığı gibi, bir kısım isimleri ve eserleri arka arkaya sıralamakla bu iş olmaz!

Edebiyat tarihinde tabii bir de ölçü meselesi söz konusu, yani her yazara ve esere hak ettiği yeri verebilmek! Birkaç ay önce son derece ciddi görünümlü bir ekip tarafından hazırlanan bir edebiyat tarihinin ilgili bölümünde beni şaşırtan bir inceleme okudum. 1920-1960 yılları arasındaki roman türü ve romancılarının ele alındığı söz konusu incelemede, Cumhuriyet devrinin en önemli romancılarının başında gelen Tanpınar'a bir buçuk sayfa, Safiye Erol'a iki buçuk sayfa, bu iki romancının yanında fazla bir değer taşımayan, devrin popüler romancısı olarak tanınan Reşat Enis Aygen'e ise tam dört sayfa ayrılmış olduğunu hayretler içinde gördüm. Yine aynı eserde başka bir incelemede, yakın devir Türk tiyatrosunda özellikle *IV. Murat* oyunu ile fırtınalar koparan, tiyatro yazarlarının Osmanlı tarihine yönelmelerine yol açan Turan Oflazoğlu'nun bütün tiyatro faaliyetinin topu topu sekiz satıra sığdırılmış olması da dikkatimi çekti ve acaba bir art niyet mi var diye doğrusu beni şüpheye düşürdü. Ciddi bir edebiyat tarihinde böyle ölçüsüzlüklerin ve tutarsızlıkların yapılmaması gerekir.

Edebiyat tarihçiliği olağanüstü bir sabır, büyük bir birikim, aşırı bir dikkat ve alışılmışın dışında farklı bakış açıları gerektiren gerçekten oldukça zor bir faaliyet alanıdır. Bırakın tarihî dönemleri, sadece XX. yüzyılda değişik türlerde sayıları yüzlerle ifade edilebilecek yazar ve binlerce eserin varlığı söz konusu olunca, tek kişinin belli bir birikim ve tecrübenin arkasından, sadece bir türün gelişimini bile hakkıyla ele alıp inceleyebilmesi bana son derece güç görünüyor. Yani günümüzün teknik anlamda her türlü geniş imkânına rağmen, yine de, bir kişinin tek başına mükemmel bir edebiyat tarihi yazabilmesi, bir ömre sığdırılabilecek bir faaliyet gibi görünmüyor.

Tanpınar'ın *XIXuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nden sonra, adları edebiyat tarihi olmasa da, yenileşme dönemi Türk edebiyatı tarihini yakından ilgilendiren Mehmet Kaplan hocamızın *Şiir Tahlilleri*, *Hikâye Tahlilleri*, *Tip Tahlilleri*, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* gibi eserleri, yeni Türk edebiyatı alanına giren çeşitli yazar, eser ve meselelerin yeni metotlarla ele alınıp incelendiği aklımıza ilk gelen önemli çalışmalardır. Yine Kaplan hocanın yaptırmış olduğu ve çoğu birer monografi niteliğindeki doktora tezleri ile hocanın talebelerinden Prof. Dr. Orhan Okay'ın geçtiğimiz yıl yayımlanan *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* ve Kaplan hocanın diğer bir öğrencisi Prof. Dr. İnci Enginün'ün bu yılın başlarında yayımlanan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yeni Türk Edebiyatı* adlı bin sayfa civarındaki hacimli eseri, yakın devir edebiyat tarihimizi ele alan son derece önemli ve kayda değer çalışmalardır. Bunların dışında gerek Tanzimat, ge-

rekse Servet-i Fünun dönemiyle ilgili olarak daha çok ticarî amaçlarla hazırlanmış “piyasa işi” kitaplarla karşılaştığımızı da belirtmek istiyorum.

Geçtiğimiz aylarda Ankara’da bir komisyon tarafından hazırlanıp dört cilt halinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi*’nin ise, bütün iyi niyetine rağmen, yapı itibariyle alışılmış edebiyat tarihi tanımına uygun bir eser olmadığını belirtmek istiyorum. Böyle ortak bir çalışma için “Türk Edebiyat Tarihi Üzerine İncelemeler” gibi bir isim bence daha uygun olurdu.

Değerli hocam, bize zaman ayırdığınız ve verdiğiniz kıymetli bilgiler için çok teşekkür ederiz.

Hazırlayan: Nuri Sağlam